

Jämställdhetspolitik och betydelsen av den svenska förskolan

Helena Tinnerholm Ljungberg

Jämställt deltagande på arbetsmarknaden och en barnomsorg av bästa kvalitet – kring idén om den svenska förskolan samsas uppfattningar om såväl förvärvsarbete, barnens bästa, föräldraskap och hem- och hushållsarbete.

I augusti 2014 rapporterade flera svenska medier direkt från prinsessan Estelles första dag på förskolan Äventyret. I medierna uppgavs att kronprinsessan Victoria önskade sin dotter en så ”vanlig” förskoletid som möjligt.¹ Även om händelsen väckte ett ovanligt stort medieintresse kan den ändå illustrera en viktig generell poäng – i Sverige går nästan alla barn i förskola. De svenska föräldrarna är också mycket nöjda med sina barns förskola. Så många som 95 procent sade sig vara nöjda i en stor nationell undersökning.² Den svenska förskolan är tillgänglig för alla barn från att de fyller ett år om deras föräldrar arbetar eller studerar. Från och med hösten det år som de fyller tre år har alla barn rätt att gå i förskola, oavsett om deras föräldrar arbetar eller ej. Enligt statistik från Skolverket från 2014 går 82,8 procent av alla barn i åldern ett till fem år i förskola. Bland barn i gruppen fyra till fem år går så många som 93,1 procent i förskola.³ Statistiken visar att det är mycket vanligt att barn går i förskola snarare än att föräldrarna ordnar barnomsorg på annat sätt. Detta gäller vidare för barn i alla samhällsgrupper.

Delat ansvar över hem och försörjning

För att kunna placera den svenska förskolan i en jämställdhetspolitisk kontext bör två viktiga aspekter nämnas. För det första, att den svenska förskolan åtnjuter ett högt anseende bland svenska föräldrar. För det andra, att det allmänt

¹ Se till exempel *Dagens Nyheter*, 25/8 2014.

² Skolverket, 2013.

³ Skolverket, 2014.

sett uppfattas som önskvärt att i en familj med två vuxna ska båda förvärvsarbeta. Förutom att de båda vuxna ska dela på försörjningen anses det också önskvärt att de delar på ansvaret för hemmet och omsorgen om barnen. Den svenska jämställdhetsmodellen har således beskrivits som en modell där båda vuxna är ansvariga för både försörjning och för hem- och omsorgsarbete. Detta har på engelska kallats för ”the dual earner/dual carer model” och på svenska för tvåförsörjar-modellen. Det svenska begreppet, till skillnad från det engelska, täcker dock inte in idén om att föräldrar bör vara lika delaktiga i omsorgsarbetet. Ett uttalat mål med den svenska familjepolitiken är ”att öka jämställdheten utan att riskera barnens bästa”.⁴

De nordiska länderna beskrivs ofta som mästare när det kommer till jämställdhetsfrågor. Vid olika internationella jämförelser hamnar de ofta i toppskiktet. Några vanliga förklaringar till varför just Sverige placerar sig högt är möjligheten till jämlikt uttag av föräldraförsäkring, individuell beskattning och god tillgång till barnomsorg.⁵ En annan viktig beståndsdel är normen om gemensam vårdnad i de fall då föräldrar separerar.⁶ Det finns många likheter mellan de nordiska ländernas familjepolitik, men också skillnader. Ett drag som är särskilt framträdande för Sverige (och Island) är en strävan efter en könsneutral familjepolitik.⁷ Den svenska jämställdhetspolitiken har beskrivits som en i stort sett partiöverskridande strävan efter att ”kvinnors och mäns levnads-mönster ska bli mer lika”.⁸ Samtidigt har det funnits och finns fortfarande en politisk debatt om vilken väg som lämpar sig bäst för att nå denna strävan.

Den svenska jämställdhetsmodellen

Historiskt växte den svenska jämställdhetsmodellen fram i kölvattnet av att kvinnor i allt högre utsträckning började förvärvsarbeta under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet. Under den här tidsperioden tog en ny syn på kvinnan form. Hon förvandlades från någon som hade sin plats i hemmet till någon som snarare borde förvärvsarbeta.⁹ Under 1970-talet skedde sedan tre viktiga förändringar som brukar nämnas när man talar om hur Sverige blev ett land där båda föräldrarna förväntades bidra med inkomster till familjen. Dessa förändringar var införandet av individuell beskattning, att ”mammaledighet” blev ”föräldraledighet” och att den offentliga barnomsorgen byggdes ut.¹⁰

⁴ Duvander & Ferrarini, 2013, s. 11.

⁵ Bergqvist, 2001.

⁶ Duvander & Ferrarini, 2013.

⁷ Duvander, 2014, s. 418.

⁸ Stensöta, 2004, s. 11.

⁹ Tollin, 2011.

¹⁰ Bergqvist, 2001; Duvander, 2014.

År 1971 genomfördes en större reform som innebar stora steg från en sambeskattning av gifta par till en individuell inkomstbeskattning. En av konsekvenserna av denna skattereform var att det blev mer lönsamt för familjer att låta båda vuxna arbeta, snarare än att en arbetade och en var hemma med barnen.¹¹ Denna reform kom i en tid då ”andelen kvinnor som förvärvsarbetade passerade 50 procent”.¹²

I mitten av 1970-talet blev moderskapsförsäkringen till en föräldraförsäkring. År 1974 blev Sverige det första land i världen där män fick rätt att vara hemma från sina arbeten med ekonomisk kompensation.¹³ Detta kan ses som en statlig legitimering av ”den feministiska idén att inte bara mödrarna, utan också fäderna kan och bör stå för omsorgen av spädbarn”.¹⁴ Även om föräldraledigheten varken då eller nu delas lika mellan könen, sände beslutet ut en viktig signal och möjliggjorde för föräldrar att dela föräldraansvaret på ett mer jämlikt sätt.¹⁵ Om avskaffandet av sambeskattningen och den ökade tillgången till bra barnomsorg framför allt möjliggjorde mer jämlika möjligheter i arbetslivet, så var förändringen kring föräldraförsäkringen en politik för ett mer jämlikt ansvar i hemmet.¹⁶

Männens uttag av föräldraledighet har emellertid ökat långsamt. Under de första åren (1974–75) togs ungefär två och en halv procent av all föräldraledighet ut av män.¹⁷ I mitten av 1980-talet hade siffran stigit till sex procent, och år 2014 utgjorde mäns uttag 25 procent.¹⁸ En viktig reform kom 1995 då den så kallade ”pappamånaden” infördes. I korthet gick reformen ut på att en föräldraledig månad reserverades för vardera föräldern, och den delen av föräldrapenningen kan inte skrivas över till den andra föräldern. År 2002 utökades antalet reserverade dagar till 60. Från och med årsskiftet 2015/16 utökades denna andel till 90 av totalt 480 dagar.

Den svenska förskolans framväxt

Betydelsen av en välfungerande barnomsorg för möjligheten att kombinera familjeliv med yrkesarbete kan inte nog betonas, och den utgör en viktig del av den svenska välfärdsmodellen.¹⁹ En bra barnomsorg anses viktig både för

¹¹ Duvander & Ferrarini, 2013.

¹² Boschini et al., 2005, s. 59.

¹³ Klinth, 2002.

¹⁴ Bergqvist, 2001; Klinth, 2002.

¹⁵ Bergqvist, 2001.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Klinth, 2002.

¹⁸ Statistiska centralbyrån, 2014.

¹⁹ Eydal & Rostgaard, 2011.

att möjliggöra ett brett yrkesarbetande för båda könen, men också för att tillgodose en bra barnomsorg för barnen.

Sveriges första lagstiftning om förskolan instiftades 1973 och har beskrivits som ett svar på behovet av att möjliggöra för föräldrar att förvärvsarbeta eller studera.²⁰ Förskolan motiverades både av den krävdes för att ge föräldrarna lika möjligheter att arbeta och av att detta i sin tur var nödvändigt för att garantera fortsatt ekonomisk tillväxt.²¹ Dessa bakomliggande anledningar motiverade också att förskola skulle erbjudas på heltid och på så sätt vara anpassade efter föräldrarnas behov.

Sedan 1970-talet har den svenska förskolan utvecklats både i en pedagogisk riktning (genom att förskolan lyder under en nationell läroplan) och en mer allmän riktning.²² Den svenska förskolan har etappvis blivit mer och mer allmän. Under 1980-talet beslutades att alla barn till föräldrar som arbetade skulle ha rätt till en plats på förskola. Under 2000-talets första år beslutades också att barn till arbetslösa eller föräldralediga har rätt att gå i förskola några timmar i veckan, så kallad allmän förskola. Den allmänna förskolan gällde från 2003 alla fyra- och femåringar, och från 2010 är den rätten utvidgad till att också inkludera alla barn från och med höstterminen det år som de fyller tre år. Att vistelsetiden på förskolan är begränsad för barn vars föräldrar inte arbetar visar samtidigt att rätten till förskola framför allt är anpassad och riktad till dem som arbetar eller studerar.²³

År 1998 fick förskolan en egen läroplan. ”Läroplanen togs emot av en entusiastisk personalkår. Nu hade förskolan fått efterlängtat status av utbildning och det gällde hela förskolan för barn från ett års ålder tills de börjar förskoleklassen – unikt i ett internationellt perspektiv.”²⁴ Förutom att förskolan skulle lyda under en läroplan var även införandet av maxtaxa, ett inkomstbaserat avgiftssystem med ett övre tak, en viktig reform. Maxtaxan infördes i de flesta kommuner år 2002, men gällde i samtliga kommuner från år 2003. Sammantaget ledde dessa reformer till att barnomsorgen blev ”en djupt förankrad del av den generella välfärden”.²⁵

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

²² Duvander & Ferrarini, 2013.

²³ Martinek, 2015.

²⁴ Martin Korpi, 2015, s. 68.

²⁵ Ibid., s. 68.

Den svenska förskolan i en europeisk kontext

Den svenska förskolans framväxt kan ses som en konsekvens av särskild jämställdhetspolitisk strävan, men den kan också sägas ha påverkat relationerna mellan ”stat och familj, mellan föräldrar och barn samt mellan kvinna och man”.²⁶ Den svenska förskolan har beskrivits som unik i sitt slag i internationell jämförelse. Bland dess särdrag framhålls att den är väl utbyggd, tillgänglig och att den i viss mån riktar sig till alla barn – inte bara till barn vars föräldrar förvärvsarbetar eller studerar.²⁷

Den svenska förskolan har många likheter med förskolesystemen i de övriga nordiska länderna. Typiska särdrag för den nordiska modellen är att den fokuserar på både omvårdnad och utbildning och att förskolan är en del av den offentliga sektorn. Att modellen har denna dubbla inriktning innebär till exempel att förskolans öppettider är anpassade efter de arbetande eller studerande vuxnas behov av barnomsorg. I en internationell jämförelse är den svenska förskolans öppettider generösa och avsedda att möjliggöra för föräldrar att arbeta eller studera på heltid. En annan viktig skillnad mot hur förskolan vanligen är organiserad på den europeiska kontinenten är att i Sverige är förskolan inte bara riktad mot de större barnen, utan även väl utbyggd för barn i åldern ett till två år.²⁸

Jämställdhet i den svenska förskolan

I en statlig utredning från 2006 konstateras det att det ur ett Europeiskt perspektiv finns ”inte mindre än 136 olika former av service inom EU som kan sorteras in under begreppet barnomsorg”.²⁹ Utredningen menar att detta försvårar en enad syn på jämställdheten inom förskolan. Utredningen menar vidare att jämställdhetsarbetet i Europa i relation till förskolan, om det alls finns, är reducerat till en strävan efter en mer jämställd representation av män och kvinnor som arbetar på förskolan. Liknande resonemang finns även i Sverige men det finns även en idé om att jämställdhetsarbete i och på förskolor bör vara mer omfattande.³⁰ Kring millennieskiftet började arbetet med att se själva förskoleverksamheten som en viktig del i ett övergripande jämställdhetsarbete ta form. Förskolan blev då inte bara till en pusselbit i arbetet med att skapa ett jämställt arbetsliv, utan också till en viktig plats i sig genom att ”jämställdhetsarbetet blev en *pedagogisk fråga*”.³¹

²⁶ Tallberg Broman, 2009, s. 61.

²⁷ Ibid.

²⁸ Eydal & Rostgaard, 2011.

²⁹ SOU 2006:75, s. 49–50.

³⁰ Ibid., s. 52.

³¹ Dolk, 2013, s. 17.

Den svenska förskolans läroplaner ”kan beskrivas som progressiva i sina skrivningar när det gäller jämställdhet och jämlikhet.³² Sverige placerar sig högt i både nordiska och internationella jämförelser när det kommer till just framskrivningar av betydelsen av jämställdhet. Men hur det egentligen ser ut i det praktiska arbetet är mer omdiskuterat.³³ I den senaste version av läroplanen för den svenska förskolan slås det fast redan i inledningen att:

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan könen samt solidaritet med svaga och utsatta är värden som förskolan ska hålla levande i arbetet med barnen.³⁴

I läroplanen konstateras också att förskolan har en viktig funktion när det kommer till förandet av synen på kön och könsroller. Här anges att förskolans roll är att ”motverka traditionella könsroller” och uppmuntra barnen att utvecklas i olika och individuella riktningar.³⁵

De senaste årens utveckling och framtidens utmaningar

Även om Sverige i ett internationellt perspektiv har en relativt hög andel kvinnor som deltar på arbetsmarknaden finns det samtidigt en svagt uppåtgående trend när det kommer till mäns delaktighet och ansvar för barn och omsorgs- och hemarbete.³⁶ Diskussioner pågår om hur man ska fortsätta stimulera denna utveckling.

En reform som beskrivits ovan är att reservera 90 dagar av föräldraledighet till vardera vårdnadshavaren, de så kallade ”pappamånaderna”. En annan reform som infördes 2008 var en jämställdhetsbonus, som betalas ut till föräldrapar som delar på föräldraledigheten. Bonusen är utformad i syfte att ge föräldrar ett ekonomiskt incitament att dela lika på föräldraledigheten, där störst bonus faller ut till de föräldrapar som delar helt lika på de 450 dagarna.³⁷

År 2008 infördes även, som alternativ till den svenska förskolan och den allmänna barnomsorgen, vårdnadsbidrag (”cash-for-care”). Vårdnadsbidraget innebar i korthet att en förälder efter föräldraledigheten kunde stanna hemma med sitt barn och samtidigt få ett vårdnadsbidrag på upp till 3 000 kronor i månaden. Vårdnadsbidraget motiverades bland annat med att det skulle öka

³² Odenbring, 2014, s. 10.

³³ Ibid

³⁴ Läroplan för förskolan, 2010, s. 4.

³⁵ Ibid.

³⁶ Duvander & Ferrarini, 2013.

³⁷ Försäkringskassan

familjernas valfrihet. Av de föräldrar som bodde i en kommun som infört vårdnadsbidraget var det cirka fyra procent som i någon form tog ut bidraget.³⁸ I november 2015 beslutade riksdagen att avskaffa vårdnadsbidraget från och med den 1 februari 2016.

Vilka framtida utmaningar som jämställdhetspolitiken kommer att ställas inför kommer tiden att utvisa. Sociologen och maskulinitetsforskaren Ingólfur V. Gíslason menar att jämställdhetsutvecklingen på senare år stannat av och att vi inte kan ”komma vidare på jämställdhetsfronten utan att fokusera mera på männen och deras roll” – fokus bör ligga på att se till att männen tar en större del av hemarbetet och ansvaret för barnen.³⁹ Det är med andra ord inte tillräckligt att genomföra åtgärder som möjliggör för familjer att ha två försörjare, det krävs också ökat arbete för att dela på det obetalda arbetet. Om kvinnor hittills varit snabba att anpassa sig till nya krav och möjligheter till förvärsarbete är det nu männens tur att de kan göra sin beskärda del. De svenska jämställdhetspolitiska åtgärder som hittills genomförts är bra, men bör varken tas för givna eller ses som självklara och eviga. Det framtida jämställdhetspolitiska arbetet bör både försvara tidigare landvinningar men också kritisera och utveckla dessa.

Referenser

- Bergman, Helena, Eriksson, Maria & Klinth, Roger (red.) (2011). *Föräldraskapets politik: från 1900- till 2000-tal*. Stockholm: Dialogos
- Bergqvist, Christina (2001). ”Jämställdhetspolitiska idéer och strategier”, I *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, årgång 7, nr 1, våren 2001, ss. 15–29.
- Boschini, Anne D., Jonung, Christina & Persson, Inga (2005). *Genusperspektiv på nationalekonomi*. Stockholm: Höskoleverket i samarbete med Nationella sekretariatet för genusforskning.
- Dolk, Klara (2013). *Bångstyriga barn: makt, normer och delaktighet i förskolan*. Avhandling. Stockholm: Stockholms universitet.
- Duvander, Ann-Zofie (2014). ”Män, föräldraledighet och föräldraförsäkringen”, I SOU 2014:6, ss. 399–430.
- Duvander, Ann-Zofie & Ferrarini, Tommy (2013). Sweden’s Family Policy under Change: Past, Present, Future. Working Paper 2013:8. Stockholm University Linnaeus Center on Social Policy and Family Dynamics in Europe, SPaDE.
- Eydal, Guðný Björk & Rostgaard, Tine (2011). ”Day-care schemes and cash-for-care at home” I Ingólfur V. Gíslason och Guðný Björk Eydal (red.) *Parental leave, childcare and gender equality in the Nordic countries*. Tema Nord 2011:562. Nordic Council of Ministers, Copenhagen.
- Försäkringskassan. *Jämställdhetsbonus* http://www.forsakringskassan.se/statistik/statistik_och_analys2/barn_familj/jamstalldhdetsbonus [Hämtad 2016-02-24]

³⁸ Heggeman, 2014.

³⁹ Gíslason 2011, s. 13

- Gíslason, Ingólfur V. & Björk Eydal, Guðný (red.) (2011). *Parental leave, childcare and gender equality in the Nordic countries*. TemaNord 2011:562. Nordic Council of Ministers, Copenhagen.
- Heggeman, Hans (2014). "Lägre inkomst bland föräldrar med vårdnadsbidrag", *Väl-färd* (nr 4). Statistiska centralbyrån.
- Klinth, Roger (2002). *Göra pappa med barn: den svenska pappapolitiken 1960–95*. Doktorsavhandling. Linköping: Linköpings Universitet.
- Läroplan för förskolan Lpfö 98 [Elektronisk resurs]. [Ny, rev. utg.] (2010). Stockholm: Skolverket.
- Martin Korpi, Barbara (2015). *Förskolan i Politiken – om intentioner och beslut bakom den svenska förskolans framväxt* (fjärde upplagan). Utbildningsdepartementet.
- Martinek, Hanne (2015). *Mothers' Social Citizenship: Logics and Effects of Welfare in Germany and Sweden*. [opublicerat avhandlingsmanus].
- Odenbring, Ylva (2014). *Barns könade vardag: om (o)jämslälldhet i förskola, förskoleklass och skola*. Stockholm: Liber.
- Skolverket (2013). *Föräldrars val och inställning till förskola och fritidshem. Resultat från föräldraundersökningen 2012*. Stockholm.
- Skolverket (2014). *Barn och grupper i förskolan 15 oktober 2014, Tabell 2b: Inskrivna barn 2007–2014. Andel av alla barn i befolkningen*. <http://www.skolverket.se/statistik-och-utvardering/statistik-i-tabeller/forskola/barn-och-grupper/barn-och-grupper-i-forskolan-15-oktober-2014-1.234046> [hämtad 2015-12-29].
- Statistiska centralbyrån (2014). *På tal om kvinnor och män: lathund om jämställdhet* Örebro: Statistiska centralbyrån.
- Statistiska centralbyrån (2015). "Medellönen högre än medianlönen i många yrken". http://www.scb.se/sv/_hitta-statistik/artiklar/medellonen-hogre-an-medianlonen-i-manga-yrken/ [hämtad 2015-12-29].
- Stensöta, Helena (2004). *Den empatiska staten: Jämställdhetens inverkan på daghem och polis 1950–2000*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Tallberg Broman, Ingegerd (2009). "Mamma, pappa, förskolebarn. Om förskolan som jämställdhetsprojekt", I Inga Wernersson (red.) *Genus i förskola och skola. Färändringar i policy, perspektiv och praktik*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Tollin, Katharina (2011). *Sida vid sida. En studie av jämställdhetspolitikens genealogi 1971–2006*. Doktorsavhandling, Stockholms universitet. Stockholm: Atlas.